

Bart Holterman*The Fish Lands. German trade with Iceland, Shetland and the Faroe Islands in the late 15th and 16th Century*

De Gruyter, Berlin/Boston 2020, 512 s.

Ian Peter Grohse

Førsteamanuensis i eldre historie ved Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi, UiT Norges arktiske universitet

Ph.d., 2014

ian.p.grohse@uit.no

Bart Holtermans bok, *The Fish Lands. German trade with Iceland, Shetland and the Faroes in the 15th and 16th Century*, handler om et lite utforsket kapittel av hanseatisk historie. I det femtende århundre begynte nordtyske, gjerne hanseatiske kjøpmenn å styre unna Bergen, som da var sentrumet for den nordatlantiske handelen, og drive direktehandel med Norges kronens skattland Island, Færøyene og Hjaltland. Denne handelen undergravet Bergens stapel og svekket dermed øyenes gamle økonomiske og politiske bånd med Norge. Samtidig brakte den en viss materiell velstand til de insulære samfunnene, som takket være tilreisende kjøpmenn fra Hamburg, Bremen, Lübeck og Oldenburg fikk mer direkte adgang til nye og rikholdige nordvesteuropiske markeder. Men overraskende lite har blitt skrevet om den tyske skattlandshandelen. Det finnes riktignok noen enkeltstudier av tyske virksomheter i individuelle skattland, i første rekke Island. Inntil nylig har imidlertid ingen, i hvert fall ingen faghistoriker, våget å studere fenomenet fra et bredt, regionalt perspektiv. Heldigvis har Holterman gjort nettopp det i denne omfangsrrike, velskrevne og fascinerende monografien.

Denne heftige boken på nærmere 400 tekstsider er mer enn en innsamling eller resyme av tidligere forskning. Mens historikere som regel har lagt vekt på de økonomiske og politiske implikasjonene av skattlandshandelen, setter Holterman seg som mål å tolke tyskeres nordatlantiske virksomheter fra et nytt «social-economic perspective». På denne bakgrunnen innfrir boken med bravur. Gjennom omhyggelig analyse av både trykte og utrykte diplomer, regnskapsbøker og reisebeskrivelser kaster Holterman et vell av lys over de individene, mannskapene og sosiale nettverkene som drev eller tilrettela for tysk kommersiell ekspansjon i regionen. Leseren lærer ikke bare hvem som foretok de lange reisene til øyene, men også hvordan de forberedte og finansierte sine ferder, og hvordan de skapte funksjonelle forhold, i noen tilfeller nære personlige forhold, til sine stedlige handelspartnere oversjøs. Historien får dermed et unikt menneskelig preg.

De økonomiske og politiske forutsetningene for denne handelen kan likevel ikke utelates. I den forbindelse vier Holterman den første delen av boken til handelens «historiske bakgrunn», hvor han drøfter blant annet skattlandenes næringsgrunnlag og importbehov samt den tidvis krevende politiske konteksten som innrammet kjøpmenns aktiviteter på øyene. Selv om dette omtales som et bakgrunnskapittel, er det rimelig å anse denne drøftingen, som utgjør nærmest en tredjedel av prosateksten, som en vesentlig del av den overordnede analysen. Dessverre er den også den mest, eller kanskje nærmere sagt eneste, problematiske delen. Men kritikken kan vente. Det finnes først mye å applaudere når det gjelder resten av boken.

I bokens andre del, bestående av tre kapitler, tar Holterman for seg de lokale forholdene som ventet tyske kjøpmenn på Island, Færøyene og Hjalmland, samt strategiene de tilreisende fulgte for å lykkes i disse fremmede, fjerntliggende markedene. Diskusjonen her er både fengende og lærerik. Holterman viser at forretning og sosialisering var to sider av samme sak. I motsetning til de hanseatiske kjøpmennene som oppsøkte for eksempel Bergen, hadde skattlandsfarere ingen permanente bosetninger eller noe herberge i vente på øyene, og var derfor nødt til å gjeste, drikke, spise og be ved siden av eller sammen med lokalfolket. Slik samhandling ikke bare smurte handelen der og da, men ble også basisen for relativt stabile kommersielle relasjoner som varte ved etter at de tilreisende vendte tilbake til hjembyene sine om høsten eller våren. Kjøpmenn pleide også nær kontakt med lokale embetsmenn og domstoler, og selv om kildene vitner om flere tilfeller av konflikt, kunne de som regel forvente en viss rettssikkerhet på øyene. Diskusjonen bygger på et betraktelig og i mange tilfeller nytt kildemateriale, og Holterman greier på elegant vis å presentere stoffet uten å bryte med sin lettvinde prosastil. Til og med hans grundige gjennomgang av havnene og den fysiske infrastrukturen som tyskere benyttet på øyene, som bygger til dels på teknisk anlagte maritim-arknologiske undersøkelser, vil virke lettlest for de fleste faghistorikere.

Ros fortjener Holtermann også for bokens tredje del, hvor leseren blir bedre kjent med skattlandsfarere i deres nordtyske hjemtrakter. Igjen anvender Holterman et sosial-økonomisk perspektiv ved å analysere de individene og sosiale nettverkene som drev og profiterte fra skattlandshandelen i Hamburg, Bremen, Lübeck og, i mindre grad, Oldenburg. Fjernhandel var en kollektiv bedrift, og skattlandsfarere pleide å koordinere sine virksomheter gjennom forretningsassosiasjoner (*maschup*) og sosial-religiøse foreninger (*broderschoppen*). Ved møysommelig gransking av disse organisasjonene viser Holterman at den nordatlantiske handelen var mindre «primitiv», uorganisert og utypisk for hanseatiske virksomheter enn tidligere studier gir uttrykk for. Mens handel med øyene stilte egne utfordringer og krevde en viss tilpasningsdyktighet, var skattlandsfarernes organisatoriske strategier og strukturer «largely similar to what was standard» for hanseatiske kjøpmenn på 1400- og 1500-tallet (s. 384). De utgjorde heller ikke noen marginal klikk i sine hjembyer. Riktignok var hamburgske skattlandsfarere mer underrepresentert i høyere politiske stillinger enn for eksempel sine medborgere med forretningsforhold i England og Flandern. Det fantes imidlertid noen unntak, som for eksempel Thomas Koppen, som i tillegg til å være Færøyenes lensherre og hovedvareleverandør var et fornemt medlem av Hamburgs byråd. Skattlandsfarere fra Bremen synes for sin del å ha nytt en relativt høy grad av sosial og politisk prestisje i sine hjembyer, og figurerte ofte som rådmenn og borgermestre. I likhet med den forrige delen hviler denne interessevekkende og informative diskusjonen på et imponerende kildearbeid.

Holtermans nærhet til kildene må anses som en av de største styrkene ved dette arbeidet. Han må dessuten berømmes for å ha transkribert og utstilt mye av det hittil utrykte arkivmaterialet i en søkbar database ([HANSdoc](#)), som undertegnede allerede har hatt nytte og glede av i egen forskning, veiledning og undervisning. Når det er sagt, glimrer noen relevante

kildesamlinger, især *Norske Regnskaber og Jordebøger* (1887–1972), med sitt fravær. Dette er iøynefallende ved lesing av bokens første del, der Holterman gjør rede for skattlandenes næringsgrunnlag. Mens norske regnskaper forteller lite om islandsk og hjaltlandsk handel, inneholder fortegnelsene fra Bergenhus, som Færøyene tidvis var underlagt, en rekke opplysninger om færøysk-norsk handel og de færøyske varene i omløp omkring den tid da tyske kjøpmenn først gjorde seg gjeldende på øyene på det tidlige 1500-tallet. Det er mulig at en gjennomgang av denne samlingen ikke hadde endret Holtermans syn på øyenes ressursgrunnlag eller importbehov noe vesentlig, men i en så empirisk og detaljorientert studie som denne hadde opplysninger derfra sikkert ikke skadet.

Det er imidlertid en ørliten mangel sammenlignet med det som denne anmelderen anser som bokens største svakhet, nemlig dens behandling av den politiske konteksten for tysk skattlandshandel på 1400- og det tidlige 1500-tallet. Island, Færøyene og Hjalmland tilhørte Norges krone, skjønt sistnevnte område var under skotsk styre fra og med 1469. I flere omganger skriver Holterman imidlertid om den «danske kronen» («Danish crown») og den «danske kronens politikk» («policy of the Danish crown», s. 82, 87f.) i Nord-Atlanteren. Han hevder for eksempel alt i innledningen at «[f]rom the moment that the Icelandic trade was first legalised by the Danish king Christian I in 1468, merchants from Hamburg, Bremen, and Lübeck traded with the North Atlantic islands on a regular basis» (s. 3). Denne unionskongens tillatelse av utenlandsk handel med skattlandet, som hans forgjengere hadde søkt å hindre, er uten tvil et vannskille i denne historien. At en «dansk» konge får æren eller skylden for det, er imidlertid uheldig. Det er for så vidt en typisk tabbe en finner i noen engelskspråklige studier som berører Norges rikes historie etter 1397. Dog er det neppe ubetydelig når man omtaler dansk og norsk kongelig politikk som om den var ensartet. Man har dermed lett for å overse at unionskonger søkte å regulere handel i skattlandene i kraft av å være Norges konger og, fra 1449/50 fremover, Norges utvalgte konger. Holterman synes å ha forholdt seg til hanseatiske kilder, særlig hansarecessene, som taler om «de here koningk van Dennemarken», gjerne i sammenheng med skattlandene. Men slike overfladiske tituleringer tilslører en mer komplisert politisk virkelighet, der unionskonger var bosatt i og hersket over Danmark, men samtidig styrte skattlandene som Norges valgkonger.

For å forstå det behøver leseren en grundigere gjennomgang av de konstitusjonelle forutsetningene for styring i skattlandene i unionstiden, særlig etter 1450, da Norges riksråd hadde myndigheten til å innsette tronfølger, bestemme deres styringsvilkår og eventuelt avsette dem dersom de brøt sine forpliktelser. I tråd med sine håndfestningsbrev var unionskonger nødt til å utbe riksrådets samtykke dersom de ønsket å modulere handelsforhold i Norge og skattlandene, en forpliktelse ytterst få synes å ha iaktatt. Unionskongers usanksjonerte tildeling av lisenser til tyske skattlandsfarere skapte misnøye hos Norges representanter, som senest i 1482 begynte å anklage monarker for å true rikets interesser ved å la utlendinger drive direktehandel med øyene og dermed undergrave Bergens stapel. Riktignok nevner Holterman riksrådets kritikk av kongers lisenspolitikk. På ett punkt hevder han sågar at riksrådet var «the main opponent of the North Atlantic trade and protector of the Bergen staple» (s. 98). Men denne «motstanden» nevnes kun i forbifarten. Etter denne anmelderens oppfatning er riksrådets innvending mot den tyske skattlandshandelen et såpass vesentlig punkt at lesere fortjener en grundigere forklaring av hva riksrådet var for noe, hvilken myndighet det hadde, og hvilke økonomiske og politiske mål det fulgte i skattlandene. En dyperegående analyse av den norske maktelitens kamp mot de «Hamborgeske køffmendh», som de tidvis ble omtalt som i Norge, samt unionskongene som fremmet deres virksomheter i Nord-Atlanteren, hadde gitt denne diskusjonen den samme tyngden som preger resten av verket.

Når boken skuffer i denne henseende, briljerer den i de fleste andre. Dens uttømmende behandling av de tyske skattlandsfarernes organisasjon, logistikk, hjemlige nettverk og erfaringer i de fjerne markedene bringer en mengde nye innsikter til torgs. Holterman utmerker seg ved et godt språk og en nøktern og tydelig skrivestil. Andre forskere vil også kunne dra nytte av bokens kart, tabeller og fylldige vedleggsmateriale, som gir en oversikt over blant annet alle kjøpmenn fra Hamburg og Bremen som deltok i den nordatlantiske handelen. Med ikke mindre enn 36 underkapitler og 100 under-underkapitler bærer boken preg av å være en doktorgradsavhandling, hvilket den også er, og vil kanskje derfor virke tung og i liten grad fristende for et allment publikum. Synd for dem. *The Fish Lands* er en gullgruve av kunnskap om et spennende og hittil underkommunisert aspekt ved nordeuropeisk historie.